

Българите в Северното Причерноморие ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ФОНЕТИЧНА И МОРФОЛОГИЧНА ДУБЛЕТНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ ГОВОР В КВ. ТЕРНОВКА - ГР. НИКОЛАЕВ (УКРАИНА).

Зоя Барболова

Според Атлас болзарских говорове в СССР говорът на бившето село Терновка, днес квартал на гр. Николаев в Украйна, се отнася към одеската подгрупа на представителите на българските тракийски говори в Украйна¹. Същото твърди и Е. И. Зеленина, която освен това изрично подчертава, че това е единен говор, който "се отличава с цял ред своеобразни черти"².

Това изследване на говора, направено върху лично събран езиков материал³, също доказва, че като цяло тази езикова микросистема най-пълно кореспондира с диалектната система на Западна и Източна Тракия, понеже всички, или почти всички нейни особености намират съответствие в тези говори. Но изобилието от фонетични варианти на отделните езикови единици и наличието на морфологични и лексикални дублети не ни дават право да определяме терновския говор като единен. Нещо повече, именно съжителството на различните дублетни форми в продължение на около 200 години, е една от най-интересните особености на терновската диалектна микросистема.

Неединният характер на говора се проявява на различни езикови нива - фонетично, морфологично, лексикално и т. н. Тук ще бъдат изнесени по-значимите ситуации от различните нива, които разкриват непоследователността и колебанието на едно или друго явление, като по този начин категорично опровергават твърдението, че това е единен говор и доказват обратното.

1. 1. На фонетично ниво неединната основа на микросистемата е най-ярко изразена при рефлексите на старобългарските гласни.

1.1.1. Това се забелязва още при описанието на застъпниците на стб. гласна а. Веднага прави впечатление, че след ж, ц, ч, ш в силна позиция в едни случаи тя се преглася в *ѐ* или *е*, като двата алофона обикновено формират фонетични варианти, които са в конкурентна употреба: *жѐба // жѐба, жѐби // жѐби, чѐша // чаша, чѐшка // чѐшка, чѐйниче, кучѐн, шѐрено, шѐпка, шѐрене, куѐ, баѐ, а* в други – редовно се запазва, напр.: *жарѐ, чавун, чай, чайник, офчар, чак* (но *пѐчкай*), *трѐшачка, каша, кошара*. Налице са варианти и с *а*, напр.: *шѐл // шел // шал* (рядко), *да са жѐлват*, но *жални, ѐм // ѐм, мужѐл // мужал // мужѐл, баѐнаки // баѐнаци*.

1.1.2. По отношение на развитието на ятовата гласна (*ѣ*) говорът на Терновка също не е единен. Нещо повече, именно тук се появява най-голяма пъстрота. Рефлексите на стб. *ѣ* са днешните звукове *ѐ*, *е* (> *и* извън ударение) и *а* с предходна мекост. В силна позиция тези гласни обикновено взаимно се заменят, вследствие на което се образуват многовариантни фонетични облици: *млѐко // млѐко, трѐба*, но и *тр'аба (тр'аба) // трѐба, пл'ават // плѐват, глѐдай // глѐдай, гулѐма // гул'амата // гулѐмата, голѐми // гол'ами // голѐми, мѐсто // м'аство, жел'азо // жилѐзо, дѐдо // д'адо, дѐца // д'аца, двѐ // две, дубрѐ // дубрѐ, къдѐ // къдѐ, умрѐ // умрѐ, чулѐк // нул'ак // чулѐк*.

Специални проучвания за фреквентността на отделните варианти не са правени, но се забелязва, че: а) от една страна, у едни информатори най-фреквентни са вариантите с гласната *ѐ*, у други с *е*, а у трети с *'а ѣ* б) от друга страна, някои думи или форми се произнасят по-често с *ѐ*: *срѐт, недел'а, пѐят, чулѐк, врѐме, тѐсна, сфѐшти, мѐра, рѐжеш, вѐтар, орѐх, орѐси, сѐйѐ, рѐцѐ*, а други с *е* (*и*): *нѐма, пѐсна, мѐсто, дел* и т.н. или *'а*: *умр'али, жил'азна*. До известна степен това говори за стремеж към уеднаквяване на произношението при отделните думи или форми, което се потвърждава от лексикализираните вече форми, които са регистрирани само с един вариант, напр.: *гъсѐници, тѐсто, мѐдните*, но редовно *мѐден, сфѐтена, тѐло, крѐпко, ништѐ, болѐшка, пл'ен, век, невѐста, видѐле* и *р'апичка, нар'ада, сф'ат, сн'ак* и др.

Пред шушкавите съгласни в силна позиция също се предпочита *ѐ*, но се откриват и облици с *е* и *а*: *срѐшат, грѐшина*, но *гр'ашка, нѐшто // нѐшто, рѐже // рѐже*.

В слаба позиция, както пред твърда, така и пред мека сричка, а също и в краесловие стб. *ѣ* се изяснява в *е*: *звездѐ, течѐ, ведрѐ, гнездѐто, тестѐто, летѐска, венѐц, венчѐло, вѐ`тре, пѐсле, љтре* 'в другиден', *сѐбе, рѐзве, ѝме, сѐбе*. Макар че се срещат рядко, случаите с пълна редукция на *е* не липсват и също формират дублетни форми: *трѐвичка // тривѐчка, ветрѐшка // витрѐшка, рекѐ // рикѐ* (рядко) и т.н.

1.1.3. Сравнително слабо е застъпена пълната редукция на *е* от стб. *ѐ*, но те, както и наличието на дублети с *е* и *и*, говорят за тенденция към уеднаквяване на говора.

Притежателните местоимения, означаващи обект на притежание от ср. р., имат два облика – с окончание *-е* и с окончание *-о* (*у*): *мѐйе, тѐйе, свѐйе // мѐйо, тѐйо, свѐйо* и др., с които са в конкурентна употреба. Глаголната форма *дойдѐ* се предпочита пред *дойдѐ*.

1.1.4. Нестабилност се открива и при рефлексите на стб. *ѣ* извън ударение, което също говори за смесване на говори с различни особености. Тук са в конкурентна употреба фонетични дублети с *а* и *ѣ*. Трудно е да се определи с точност кои от вариантите имат по-голяма фреквентност, тъй като по време на теренните проучвания някои от лексемите в повечето случаи са регистрирани с *а*: *пѐтак, нѐсак, четфѐ`ртак, рдѐак, натѐтако, малчѐ, пудѐрак, сам* 'гл. съм', а други – предимно с *ѣ*: *сънува, рѐждѐсало, ѐстѐр, тѐпѐл, сфѐтѐл, вѐсък, желудѐк, хубавичѐк*. Предлозите *със* и *във* също имат варианти с *а*, при това те имат по-голяма употреба. Някои от думите с представка *съ-* имат по три варианта – с *ѣ*, *а* или *у*: *събуди // сабуди // субуди, съседѐ // сасѐди // сусѐди, присоединат*, като най-често се използват вариантите с *а*, а вариантите с *у* най-вероятно се дължат на руско влияние. Равностойните дублети обаче също не са малко: *лъжѐца // лажѐца, хитѐр // хитар, Пѐтѐр // Пѐтар, вѐтак // вѐ`тък, кѐкѐл // кѐкал, мѐзѐк // мѐзак* и т.н. Но когато съществителните са членувани, по-често се произнасят с *ѣ*, напр.: *сфѐкѐро, кѐкѐло, мѐзѐко*,

1.1.5. Колебания при задната носова гласна, която в стб. се отбелязва с графемата *ж*, в говора на с. Терновка се наблюдават в окончанието на глаголните форми за 3. л., мн. ч., сег. вр. когато е под ударение, където *-ъ`т* се редува с *-ат*: *оръ`т*, *тръчъ`т*, *гуръ`т*, но и *пичат*, *пират*, *сичат*. В тази морфонологична позиция като застъпник на стб. *ж* се явява и *е*. Всъщност, в повечето случаи се откриват варианти от типа *седат* // *седъ`т*, а с *-ѐт* – *сидѐт* се откриват спорадично.

1.1.6. По правило стб. гласна *а* се изяснява в *е*, след *ж* и *ш* в *ѐ*, а в начална позиция извън ударение – в *и*. Но при кратките стб. форми *ма* (на личното местоимение *ѝаз* за вин. п.) и стб. *са* (на възвратното местоимение) се откриват дублети – *ма* // *ме* и *са* // *се*. Формите с *е* имат по-ниска честотност, но не са рядкост.

1.1.7. Вариативност се наблюдава и при началната гласна *о*, която понякога се произнася с *у*-образна екскурсия, напр.: *ѝдг'ен* // *дг'ен*. Освен това, в речта на някои информатори, а в народните песни почти редовно, начално *о* и *у* са йотувани.

Вариантите с редуцирано и нередуцирано *о* (*водѝ* // *вудѝ*) също говорят за смесване на говори.

1.2. По отношение на консонантната система говорът проявява относителна единност. Но и тук не липсват сведения, изясняващи неединния характер на основата, върху която е изградена микросистемата.

1.2.1. По принцип по-голяма част от съгласните пред *е* и *и* са полумеки. Пред другите гласни обаче, макар и в изолирани случаи се откриват фонетични дублети с палатални и непалатални съгласни, които често се дължат на различните рефлексии на стб. гласни *ч*, *ь* и *а*, напр.: *б'ала* // *бѐла*, *б'айме* // *бѐйме*, *п'ен'ата* // *пѐната*, *п'ет* // *пет*, *врав'ат* (*врѐв'ъ`т*) // *врават*, *Г'орг'ѝф ден* // *Герг'ѝф ден*, *м'айка* // *м'айк'а* (*м'айк'е*, *м'айк'и*) *ти*, *пичѐй'м'е* // *пичѐйме*, *м'ѐсо* // *мѐсо*, *чукман'е* // *чукмане*, *гривн'а* // *гривна*, *кун'а* // *куна*, *байр'ѝци* // *байрѝци* и др.

Както и в други български говори, най-голяма устойчивост проявява съгласната *л'*, поради което и най-много фонетични варианти, свързани с палаталността се формират с *л'* и *л*: *л'агаш* // *лѐгаш*, *л'есно* // *лѐсно*, *жил'азна* // *жилѐзна*, *нал'ѝй* // *налѐй*, *гул'ѝй* // *гулѐй*, *въл'нено* // *вълнѐно*,

сейѐл'ка // *сейелка*, *вѐзел'че* // *вѐзелче*, *кѝкъл'чета* // *кѝкълчета*, *забул'а* // *забулѐ* // *забулѐ* и т.н. Но тук се открива и един друг вид конкуренция – на *л* и *л'* с *л*: *лѐп* // *леп* // *лѐп*, *глѐдат* // *глѐдат* // *глѐдат* // *глѐдат*, *лѐпам* // *лепам*, *полѐ* // *пулѐ*, *плѝчам* // *плѝчам*, *мамѝлник* // *мамѝлник*, *сиѝлно* // *силно*, *мѝлчам* // *мѝчам*, *бусѝл'ак* // *бусѝлѐк*, *къл'ѐе* // *кълѐе*, *гулѐма* // *гулѐма* // *гулѐма* // *гулѝма* и т.н.

1.2.2. Интересна особеност на консонантната система в говора представлява обстоятелството, че макар и в малко на брой думи, при част от информаторите *г* и *к* се заместват от съгласна, която акустически се възприема като нещо средно между *г* или *к* и *х*. Този звук, който тук бележим със знак *γ*, почти повсеместно се е наложил, дори при старите информатори, в прилагателните *γрѝба*, *баγат* и съществителните *уγѝл*, *заγѝн*, *Балγѝрийа*, *бѝлγаре*, *аγарѝди*, *γѝша* 'Гаша', *γѝл'а* 'Галя', *плуγ* и *γѝктар*. Регистриран е и в думи, които имат и варианти съответно с *г* и *к*: *γрѝмота*, *уγѝло*, *кутγ*, *врѝγ*, *училγу* и др. Това дава основание да се допусне, че наличието на звук *γ* в говора е остатък от някой от българските диалекти, участващи във формирането на новата микросистема, а не украинско влияние.

1.2.3. Вариантите *зѝдно* // *зѝдно*, *назѝде* // *назаде*, *врѝзѝват* // *врѝзѝват*, *брѝсай* // *брѝзай*, *зѝнѝц* // *зѝнѝц*, *сун-сун-сунѝца* // *зон-зон-зонѝца*, *зѝездѝ*, *зѝезди* // *зѝездѝ*, *зѝезди* и др. несъмнено говорят за незавършилата конкуренция на форми от два различни по тип говори.

1.2.4. Непостоянният характер на съгласната *х* също представя една изключително пъстра картина. Освен в краесловие, където по принцип се запазва, в останалите позиции тя варира. В началословие в едни случаи тя редовно се запазва или редовно изпада, а в други формира дублетни форми като: *хѝбав* // *ѝбаф*, *хфѝрка* // *фрѝка*, *хил'ѝда* // *ил'ѝда*. Подобна е ситуацията в интервокална позиция, където понякога се преглася в *ѝ*, *в* (*w*), *ѝ*, или изпада: *бѝйа*, *стуйѝйа*, *клавѝйа*; *дѝша* // *дѝва* // *дѝа*; *шт'ѝѝа*, *ѝдеа*, *утѝдаа*. В същата позиция се открива преход *х* > *с* в *урѝси*, а *х* > *ш* в *мушѝчки*. Преглас *х* > *ш* се реализира и пред *ч* – *башѝа*. След гласна пред друга съгласна *х* > *ф*: *тѝфла*, *кѝфн'а*.

Картината се обогатява от обстоятелството, че в редица случаи *х* се проявява чрез алофона си *h*. Той се среща предимно в краесловие при глаголните форми за минало време като *знайàh*, *суh*, *слушàh* и пр. Тези форми имат и варианти с *х*, а понякога и без *х*, които се употребяват успоредно.

1.2.5. Вариантите *двор* // *dwor*; *каквò* // *каквòð*; *чаву̀не* // *ча̀у̀не* // *чаву̀не* и др. подсказват, че вече стабилната съгласна *в*, някога се е конкурирала с алофона *ш*.

1.2.6. Непоследователната реализация на съгласната *ц* пред *в*, напр.: *Цветкò*, *цф̀ете* (*цвети*), но *свеклò*, също разкриват дуалистичната основа на говора.

1.2.7. Остатъци от сблъсъка на фонетични явления, характеризиращи различен по тип говори се съхраняват и в редица изолирани лексеми, чиито фонетични варианти продължават да се употребяват успоредно: *да доведзè*, *завезè* // *доведè*, *заведè*; *м̀дга* // *м̀дйа*, *стòвйм* // *стòйм*, *чак* // *ча*, *м̀àза/м*, *-ш/* // *м̀àса/м*, *-ш/*, *д̀еца* // *д̀етешка*. Все още формата *волд̀е* е в конкурентна употреба с *улд̀е*, а *вр̀зел* – с *уз̀ел*. В конкурентна употреба са и дублетите *тр̀ба* (*тр̀ба*, *тр̀ба*) и *тр̀ава* (*тр̀ева*, *тр̀ева*), *ч̀уд/и/* // *ч̀ужди*, *м̀йе* (*мой*) // *м̀дже* (*мож*), *чил̀ак* // *чул̀ак*, *б̀целà* // *п̀челà*,

1.3. Неединният характер на говора днес се илюстрира и от континуантите на някои стб. звукосъчетания.

1.3.1. По отношение на старобългарските групи *чрь* и *чрь* говорът също не е единен, но тук се наблюдава диференциране на лексемите, в които тези звукосъчетания се откриват. Въз основа на началната съгласна те могат да се групират в две основни групи – с начално *ч* и с начално *ц*. Във всяка от тях обаче се наблюдава колебание на гласната в състава на тези звукосъчетания, което обогатява облика на тази картина.

а) Групата *чер-* има варианти *чар-*, *чър-*, *чир-*: *ч̀ерпат* (*ч̀ръпж*), *ч̀ерв̀ен* // *ч̀арв̀ен*, *Ч̀ерв̀дна* (< *ч̀ръв̀нз*), *ч̀ерен*, *ч̀ернички*, *ч̀ерно̀дка* // *ч̀арно̀йо̀ка*, *ч̀ърни* (*òчи*), *ч̀ирн̀ейм* (< *ч̀рънз*), *ч̀ередà* // *ч̀иридàта*, *ч̀еред̀ник* (< *ч̀ръдà* 'редуване при дежурство', *ч̀ръд̀ити* 'замествам по ред'), *ч̀ерд̀ин̀а* // *ч̀ирд̀ин̀а* (< *ч̀ръшин̀а*), а също и *ч̀ерга*.

б) Групата *црь-* се открива и под обличията *цре-* и *цар-*: *ц̀ръф* (< *ч̀ръвь*) /*фаф* *й̀аб̀ъл̀ката*/, *ц̀рѐва*, *ц̀рѐв̀ата*, *ц̀рѐво* (< *ч̀ръво*), *ц̀ръв̀ул*, *ц̀арв̀у̀ли* (< *ч̀ръвин*).

Същевременно, старобългарската група *црь* се явява под облика *чер:* *ч̀ерква* // *ч̀еркува* (< *ц̀ръкь*), *ч̀ерк̀ов̀но* /*м̀асло*/. Само един път е регистриран вариантът *ч̀ерк̀ов̀но*.

1.3.2. Известно колебание се открива и при континуантите на стб. групи *ръ*, *рь* и *лъ*, *ль*. В някои от случаите неударено *ъ* се преглася в *а*: *гарк̀ин̀че*, *В̀ърб̀ичка* // *В̀арб̀ичка*, *г̀ърб̀ò* // *гарб̀ò*, *вр̀з̀у̀вам* (*вр̀з̀у̀вам*) // *враз̀у̀вам*, /*драж̀им*, *врав̀ит*, *трас̀или*; *й̀аб̀алка*, *м̀ал̀чи*, *валк̀ò*, *Балг̀арийа* или в *о*: *б̀дл̀гаре*, *В̀дл̀чо*, *В̀дл̀чови*, *з̀длаа*, *пл̀д̀тно*, *ст̀дл̀бове*. А лексемите *с̀ърп*, *в̀ърба* и *ж̀ълт* имат и варианти с *е*: *с̀ърп*, *ж̀елт*, *в̀ерб̀а* (*в̀ерб̀а*). Освен това, мястото на гласната и съгласната в някои случаи не е установено, поради което *ър* // *ар* и *ръ* // *ра* се взаимозаменят, напр.: *вар̀ви* // *вр̀в̀и*, *д̀ърв̀ò* // *др̀в̀ò* // *др̀в̀о*, *г̀ръм̀ел* // *г̀ърм̀ел*. Понякога това е съпроводено с преместване на ударението: *враз̀у̀ва* // *вр̀з̀у̀ва* и т.н.

1.3.3. Нестабилност се проявява и при други съгласкови словосъчетания. Например групата *кът* в говора не се запазва и се трансформира в няколко разновидности: *л̀а̀ко* (*л̀а̀кута* // *л̀а̀кото*), *ку̀ктò* // *нд̀кто*, но *нд̀хти* // *нд̀фти*. Групата *мн* се съхранява в говора: *пл̀ъм̀на*, *с̀ъм̀на*, *з̀йм̀ни*, *з̀йм̀ница*, *ш̀ъм̀ник*. Въпреки това, при глагола "помня" и производните от него се наблюдават дублети с *мн* и *вн*: *п̀д̀мна* // *п̀д̀вна*, *зап̀д̀м̀них* // *зап̀д̀в̀них*, но винаги *да ги сп̀д̀мна*. А при наречието *м̀нòго*, *мн* се редува с *мл*, като вариантът *мл̀д̀го* има по-голяма употреба. Групата *дн* по принцип се запазва: *пл̀ад̀нина*, *пол̀д̀д̀нува*, *с̀ед̀ни*, *г̀лад̀на*, *ж̀ед̀на*, *поп̀ад̀нал*, *ид̀н̀ш*. Само в *н̀еска* и *н̀ескаш̀ния* (*ден*) начално *д* изпада, а в *ид̀н̀à* // *ин̀à*, *й̀ед̀н̀ò* // *ин̀ò* и други форми на числителното "едно" се колебае. Групата *тв* е нестабилна: в *ч̀устава* тя се запазва, но в други случаи *в* > *ф*: *рас̀тф̀òр*, *тф̀ой*, или изпада: *ут̀òрат*, а в трети – между двете съгласни се въква гласна: *рас̀п̀итава*. Групата *кв* в говора е позната – *кв̀ит-си*, *кв̀ат-си*, *ч̀ерква*, *уп̀иква*, *как̀ò*, но в някои случаи трудно се осъществява, поради което *в* изпада или се вокализира, а понякога между двете съгласни се вмъква гласната *у*, напр.: *как̀ò*, *ч̀ерку̀ата* // *ч̀ерку̀вата*.

2. Неединният характер на терновския говор днес намира ярък израз в някои вариативни морфологични форми. Част от тях се свързват с фонетичните промени, но има и такива, които се дължат на употреба на дублетни аломорфи.

2.1.1. Морфемата за множествено число *и* при съществителните от м. и ж. р., при прилагателните и някои местоимения има и аломорфа *е*: *кџни* // *кџне*, *мџжи* // *мџже*, *зџби* // *зџбе*; *сџл'ани* // *сџл'ане*, *руднџни* // *руднџне*, *бџлгари* // *бџлгаре*; *здџви* // *здџве*, *џлици* // *џлице*; *голџми* // *голџме*, *џбави* // *џбаве*, *стџри* // *стџре*; *нџйзини* // *нџйзине* и т.н.

Конкуренция се открива и при аломорфите *-ове* и *-ишта* в думите: *пџтиишта* // *пџтџве*, *дџвџриишта* // *дџвџрове*.

2.1.2. Членната морфема при съществителните от м. р. в говора е *-о* (*-у*), но макар и сравнително по-рядко тя се замества от аломорфата *-а* (*-џ*): *нџџо* // *нџџа*, *дџвџро* (*дџвџру*) // *дџвџра*, *пазџро* // *пазџра*, *пџпу* // *пџпа*, *зџбџ*.

В активна конкуренция обаче са аломорфите *-џа* и *-џо* при прилагателните, числителните и местоименията, напр.: *млџдиџа* // *млџдиџо*, *стџриџа* // *стџриџо*; *пџрџвиџа* // *пџрџвиџо*, *фџтџриџа* // *фџтџриџо*; *моџа* // *мџџо*; *сџфџа* // *сџфџо*.

2.2. Изобилието от морфологични дублетни форми и фонетични варианти при местоименията подсказват, че днешната микросистема е изградена върху основа не на два, а повече говори.

2.2.1. Сред местоименните дублетни форми привличат вниманието най-вече тези, които изграждат системата на неопределителните местоимения. Тук наред с познатите форми за признаци *нџкаф* // *нџкаф*; *нџкаква* // *нџкава*, *нџква*; *нџкво* и *нџкакфи* // *нџкфи* функционират и нерегистрираните в други говори форми *какџфс* /мџш/; *какџфс* /женџ/; *какџфс* /детџ/, *какџфис* /бра/. Обикновено те са членувани с морфемата *-то*. Но често в потока на речта настъпват различни фонетични изменения, поради което се получават варианти, някои от които съвпадат с други местоименни форми: *кџкџфсто* (*кџкџшто*, *кџфто*, *кџдсто*, *кџфџсто*, *кџсто*) [*какџфсто* *ливневий* *дџш* # *шџл гол'ам*, *такџф*, *кџкџшто* *бџџоф* # *кџфто* *богатџий* *чул'ак* *жув'ал*,... # *Па той бџше кџдсто* *роднџна*. # *на кџфто* *личнџий* *пџзџник*]; *какџсто* (*какџто*, *кџфсто*), *кџфџт си*:

[*какџсто* *баишџа* # *Какџто* *коледџрска* *пџск'а* # *И там кџфсто* *женџа* *заболџла*.]; *какџдсто* // *кџфџсто* // *какџфсто* [*какџдсто* *дрџво* # *Има кџфџсто* *амџрфно* *састџџние*. # *кџфџсто* *дџадо*.]; *какџфџсто* (*кџфџсто*) // *какџфџто*: [*какџфџсто* *дџџа* # *кџфџсто* *рџботи* # *Сидџали*, *знџчит*, *какџфџто* *мџченџа*.].

Тези форми кореспондират с диалектните неопределителни местоимения за признаци *кџфто си*, *кџџт си*, *кџџт си*, *кџфџт си*, широко разпространени сред бесарабските българи. От тях в терновския говор са регистрирани формите за женски и среден род: *кџџтси* (< **какџто си*): *земџ кџџт си* *сџмџчиџа* и *кџџтси*: *кџџтси* *замџчанџе*.

Формата *кџсто* често замества неопределителните местоимения за предмети за трите рода: *Има атлџчие кџсто*. *Тџй кџсто* *по другџмџ го дџма*. # *У тех кџсто* *смџкџченџий* *разџгџвџр*. # ... *кџсто* *крџпка* *ракџџа*.

Понякога вместо *нџкой* // *нџкой* се използва и въпросителното местоимение *коџ*: *Кџй помџнуџва*, *па кџй нџ*. А местоимението за множествено число се замества от *кџџта* или *кџџте*: *И тџва тџџа* *ужџ*, *ну рџдствџеники там*, *кџџта* *чџждџ*, *кџџте* *рџдствџеники* *фл'агаџа* *фаф* *кџшти*.

Основната обобщаваща субстантивизирана форма за трите рода и множествено число, която се отнася само за предмети, *нџшто* (*нџшту*) има още няколко синонима: а) относителното местоимение *какџдто* (*какџто*, *кџто*): ...*па уттам* *ужџ* *се купџват тџџа* *от пазџру* *ужџ* *какџдто там*. # ...*зџмаме там* *какџто* *да закџсим*,... # ...*тџва знџчит тџ* *џскаш кџто* *на тџфџџте* *тџџе* *да предаџт*.; б) рядко срещащата се форма *се џо* // *џо се* и контрахираната форма *џос*, която се членува – *џдсто*: ...*и се рџвџ* *и се џска*, *се џо* *да џ дам*. # *Но слџшам џос* *у нџго* *по другџмџ*. # *Ми трџбџ џдсто* *да си напџша* *фамџлийџата*, *па не мужџах*.; в) формата *кџсто*: *Има бџла рџџа*, *рџзова*, *барџџва*. *Сџгџ кџсто* *а нџма*.

2.2.2. Дублетни форми имат и други видове местоимения: а) личните местоимения: *мџне* /мџн'е мџнџ/ *мен*; *нџџџ* (*нџџа*, *нџџе*) // *нџџ*, *вџџџ* (*вџџа*, *вџџе*) // *вџџ*, *те* // *тџџџ* (*тџџа*, *тџџе*) // *тџџ*; б) притежателното местоимение *нџџните* // *нџџините*; в) отрицателните местоимения за притежание *ничџй*, *ничџџна* (*ничџна*), *ничџџно* (*ничџно*), *ничџџни*

(ничийне) се заместват от генерализираната форма на *никой* [Тва дръво на *никой*. // Тва дръво *ничийно*.], а формата за женски род се дублира и от *никаква*: *И та бълка са считайеше никаква*,...; в) показателните местоимения *тда* // *тдо* // *той*; *та̀йа* (*та*, *та̀а*, *тай*) // *та̀зи* (*тас*); *това̀* (*тува̀*, *тва*) // *ту̀й*; *тѝйа* (*тийе*, *тийѐ*, *тийе*, *тий*) // *тѐйа* (*тѐй*, *тѐе*, *те*, *тѐ*, *та̀а*, *та̀*); *он̀йа* (*ун̀йа*, *ун̀а*, *ун̀аа*) // *ун̀ас*; *та̀ка̀ва*, (*та̀к̀ва*, *та̀ка̀ва*) // *та̀ка̀йа*; г) въпросителните местоимения *ка̀к̀д* (*к̀жк̀д*), *ко* // *к̀е* (*ке*), *ка̀к̀е* // *што* (*шо*, *шу*) и *к̀дл̀ко* // *к̀дл̀кова* // *к̀дл̀кос* и др.

2.2.3. Цели групи от различни диалектни варианти, които функционират успоредно, се формират около някои местоимения-наречия.

Относителното местоимение-наречие *ка̀кто* се замества от *к̀есто*, *к̀жк̀ето*, *к̀ето* // *к̀жк̀ето* *си*: *За ка̀жен мѐсѐц, ка̀кто са до̀гово̀р̀т.* # *К̀есто ра̀б̀д̀ти, та̀к̀а ке ѝд̀е.* # *Кой к̀жк̀ето мой.* # *К̀ето а на̀уч̀или.* # ...*тда Гр̀иша, к̀жк̀ето си д̀а̀до го на̀за̀ва̀ваше, ...* Формата *к̀есто* с вариант *ка̀к̀есто* обаче има и значение на неопределителното местоимение-наречие [Той *к̀есто* по дру̀г̀д̀му го д̀у̀ма. # На кур̀м̀идо ѝна̀че ка̀к̀есто му д̀у̀ма̀т.], което се конкурира с *нѐкак* (*н̀а̀как*, *нѐкак*).

Дублетни форми се откриват и при други местоимения-наречия: *то̀г̀а̀ва* (*ту̀г̀а̀ва*) // *ту̀г̀а̀ф*; *ту̀г̀а̀фка* // *ту̀г̀а̀ска*; *ку̀г̀ато* (*ку̀г̀ату*) // *ка̀то* (*к̀то*, *к̀ту*, *ка̀к̀д*) // *г̀ато* (*г̀ату*), *га*; *та̀ка̀* (*тка*) // *та̀й*; *ка̀к̀е* (*к̀жк̀е*, *ка̀к̀и*) // *ка*, *ки*; *за̀шт̀д* // *за̀к̀д* // *д̀ти* (*д̀те*); *за̀к̀д̀то* // *шт̀д̀то*; *нѐй̀де* // *д̀ет*, *од̀е* *си* (< *от де си*) > *д̀ес* (и членуваната форма *од̀есто*) и др.

2.3. Еднозначни форми се срещат и при глаголите.

2.3.1. В парадигмата на глаголите от I и II спрежение в сегашно време например, в конкурентна употреба са окончанията *-а* и *-ам* при формите за 1 л. ед. ч. и *-м*, *-ме* за 1 л. мн. ч.: *чѐта* // *чѐтам*, *п̀иша* // *п̀ишем*; *п̀лет̀ем* // *п̀лет̀еме*, *са м̀д̀лим* // *са м̀д̀лиме*. По принцип при 3 л. мн. ч., под ударение окончанието е *-ът*, но не са изключения и дублетите с *-ат*: *тр̀ъч̀ът* // *тр̀ъч̀ат*. Макар и по-рядко неудареното окончание *-ат* също се заменя с *ът*: *д̀дат* // *д̀дът*. Карината се усложнява от обстоятелството, че в двата случая се формират и варианти с *-ет*, *-ят* или *-ет*: *м̀д̀лат* // *м̀д̀лет*; *сѝд̀ът* // *сѝд̀ет*, *сто̀й̀ат* // *сто̀й̀ет* // *сто̀й̀ят*, *р̀ѐжат* // *р̀ѐжът*, *п̀ѝят* // *п̀ѝят*,

гу̀л̀ей̀ът // *гу̀л̀ей̀ат* // *гел̀ей̀ят*, които макар и да се срещат спорадично, нарушават единността на говора.

Това е ярко изразено в парадигмата на спомагателния глагол "съм":

<i>съм</i> // <i>сам</i>	<i>сме</i> (<i>сми</i>) // <i>сне</i> (<i>сни</i>)
<i>си</i>	<i>сви</i> (<i>све</i>) // <i>сни</i>
<i>йе</i> // <i>й</i> // <i>е</i> // <i>ê</i> // <i>а</i> // \emptyset	<i>са</i>

а също и при някои форми на други глаголи, като напр. вариативността при 1 л. ед. ч. на гл. "мога": *не м̀дга* // *ни м̀дйа* // *ни мой̀е* // *не мой*; при 3 л. ед. ч.: *не м̀дйе* // *не м̀дй* и 1 л. мн. ч.: *м̀дйем* // *м̀дйме*; при глагола "ям": *йам* // *ид̀ем* // *ид̀а*; при глагола "вода": *да го в̀дда* // *да го в̀еза* и т.н.

2.3.2. При парадигмата за бъдеще време освен вариантите, произхождащи от формите на спрегаемия глагол в сегашно време: *ке чѐта* // *ке чѐтам*, се формират дублети, основаващи се на фонетичната вариативност на частицата *ке*, която се явява и под обличията *ки*, *ка*, а също *ша* и *че*: *Ти ки ѝд̀еш ли?* # *йас ка р̀екам* # *ша гу за̀трийа* # *че д̀дйдат*.

2.3.3. Красноречиво за смесения характер на микросистемата говорят и дублетните форми за минало време на глагола *ща*. Тук познатите от други говори форми от парадигмата *шт̀ѐх*, *шт̀ѐш(е)*, *шт̀ѐш(е)*, *шт̀а̀уме*, *шт̀а̀уте*, *шт̀а̀а*, се използват успоредно с вече универсализираните се еднозначни форми *к̀еш* (*кеш*, *киш*) // *к̀еше* (*кеше*, *кише*), формирани от прехода на *шт* в *к*: *К̀еш да ум̀р̀а, ма ба̀ба ми ма изл̀еку̀ва.* # *Йас да са уч̀их киш да ст̀ана гу̀л̀ем чу̀л̀ак.* # ..., *ти к̀еш ли да д̀дйдеш.* # *к̀еше да д̀дйде ф̀ч̀ера* # *нѝйа кеш да ѝдем* # *к̀еше да са в̀идим.* # *Ко к̀еш да на̀р̀а̀вете?* # *Г̀ѝйа к̀еш да са об̀а̀дат*,... и т.н.

Формите за 1 и 2 л. обаче имат спрегаеми варианти (*к̀ешме*, *к̀еште*), които, свидетелстват за някогашно наличие на пълна парадигма и на формите с *к* < *шт*.

В говора са дублетни и причастните форми на глагола *ща* - *штел* - *кил*, но се предпочитат формите с *к*: *кил*, *кил̀а*, *кил̀д*, *кил̀и*.

2.4.4. В конкурентна употреба са и глаголните конструкции от типа: *Йас искам да йам* // *Йас ми са ѝд̀е*.

Към изнесените фонетични варианти и морфологични дублети могат да се прибавят и други. По-важно обаче е да се отбележи, че не винаги тези форми са равностойни конкуренти. Някои от тях се срещат спорадично, но те недвусмислено говорят за сливането на различни говори и за все още неустановената напълно единност на говора. Това становище се потвърждава и от някои дублети на други нива, които тук не се представят поради ограничения обем на работата.

Същевременно в говора се откриват и редица омонимни форми, които също в по-малка или по-голяма степен говорят за смесения характер на терновския говор.

Представената картина до голяма степен пресъздава ситуацията като цяло на рупската диалектна система, където също се открива смесване на характерни предимно западни и характерни предимно за източните диалекти особености на българския език. Но докато там тези сблъсъци се установяват най-вече между отделните микросистеми в рамките на макросистемата, то в Терновка тяхното съжителство е в границите на една микросистема. Като се има предвид, че в продължение на около двеста години тя е в относително пълна изолация от други диалектни системи, то не може да не впечатлява факта, че все още не е постигната единност на говора. Без съмнение, това показва, че за една изградена върху различни говори микросистема, два века не са достатъчни.

Бележки

1 Атлас болгарских говоров в СССР, т. I. Вступительные статьи комментарии к картам (под ред. на С. Б. Бернштейн) М., 1958, стр. 39.

2. Зеленина И., Отчет о диалектологической поездке в болгарское село Терновку, Николаевской области в июне 1954 г. - Статьи и материалы по болгарской диалектологии. Вып. 7, 1955, стр. 116.

3 През юни и август 1997, май 1998 и август 1999 г.